

اصل هم ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرایند دادرسی‌های کیفری

*دکتر عباس تدین **محمدرضا خانجانی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۲/۱۹

چکیده

رعایت اصل هم ترازی^۱ در فرآیند دادرسی در زمره حقوق قانونی اصحاب دعوا و جزء اساسی ساختار ترافعی دادرسی است که بر مفهوم رسیدگی و محاکمه به عنوان نزاعی طرفینی، استوار است. هر دو طرف دادرسی باید از حقوق مساوی برخوردار باشند و بر هم خوردن این توازن، می‌تواند دادرسی را ناعادلانه نماید. اصل هم ترازی مقتضی آن است که طرفین، از یک سو، فرصت کافی برای اقامه دعوا و بیان دیدگاه‌ها و دغدغه‌های خود و دفاع در آن را داشته و از سوی دیگر، امکان یکسان دسترسی به اسناد و مدارک پرونده را برخوردار باشند. در اسناد بین‌المللی به ویژه اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین آن و همچنین اساسنامه‌های دادگاه‌های کیفری بین‌المللی، اصل هم ترازی حقوق اصحاب دعوا به رسمیت شناخته شده است و از این طریق حقوق داخلی کشورها نیز متأثر گردیده است. بر این اساس، در مقررات جدید قانون آیین دادرسی کیفری ایران نیز این اصل در چارچوب اتهامی شدن مرحله تحقیقات مقدماتی و گرایش به ترافعی شدن این مرحله نمود یافته است. در این مقاله برآنیم تا ضمن بررسی مفهوم و ویژگی‌های اصل هم ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری، مهم‌ترین جلوه‌ها و مصادیق این اصل را به ویژه در بستر مقررات قانون آیین دادرسی کیفری و اسناد بین‌المللی شناسایی و مقایسه نماییم.

کلید واژگان: دادرسی عادلانه، اصل هم ترازی حقوق، اصل برابری سلاح‌ها، اصل ترافعی بودن دادرسی، آیین دادرسی کیفری، اسناد بین‌المللی.

* استادیار دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی. (نویسنده مسوول)

** کارشناسی ارشد حقوق جزای دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی.

1. Equality of arms, L'égaleité des armes.

مقدمه

علی‌الاصول در فرایند دادرسی‌های کیفری، از مرحله کشف جرم تا اجرای احکام کیفری بر رعایت اصول دادرسی بویژه اصول تامین‌کننده حقوق اصحاب دعوا و تضمین‌کننده کرامت انسانی آنان تاکید می‌گردد. احترام به همین اصول است که دادرسی کیفری را پویا، کارآمد و قابل پذیرش می‌نماید. بسیاری از اصول و قواعد دادرسی‌های کیفری بیانگر تکالیف و حقوق تابعان حقوق هستند؛ تا آنجا که از این قواعد و اصول با تعابیر «اساسی»، «راهبردی» و «بنیادین» نام برده می‌شود. همچنین پاسداشت این اصول و رعایت آنها خود بیانگر جلوه‌ای از وجود و رعایت دادرسی عادلانه است؛ دادرسی‌ای که با تاکید میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، حقی است که جز در پرتو رسیدگی‌های قضایی در مراجع قانونی، مستقل و بی‌طرف و در چارچوب رعایت اصول و قواعد دادرسی همراه با تضمین حقوق قانونی طرفین دعوا، محقق نخواهد شد. یکی از این حقوق را می‌توان رعایت اصل هم‌ترازی حقوق طرفین دعوا دانست. بر مبنای این اصل طرفین باید از یک سو، فرصت کافی برای اقامه دعوا و بیان دیدگاه‌ها و دغدغه‌های خود و دفاع در آن را داشته و از سوی دیگر، امکان یکسان دسترسی به اسناد و مدارک پرونده را تا آنجا که در شکل‌گیری رأی دادگاه موثر است، دارا بوده و از فرصت اعتراض به ادله طرف دیگر برخوردار باشند. بنابراین هر دو طرف دادرسی باید از حقوق و امتیازات مساوی برخوردار باشند چراکه بر هم خوردن این توازن، می‌تواند دادرسی را ناعادلانه و نتیجه آنرا غیر قابل پذیرش نماید. در حقیقت، رعایت اصل هم‌ترازی حقوق طرفین دعوا تضمین‌کننده یک دادرسی مستقل، بیطرفانه، منصفانه و عادلانه خواهد بود. همچنین نباید از خاطر دور داشت که اصل هم‌ترازی حقوق با اصل ترافعی بودن دادرسی و احترام به حقوق دفاعی متهم نیز ارتباط تنگاتنگی دارد و مکمل آنها می‌باشد. مطالعه چپستی و چرایی اصل هم‌ترازی حقوق طرفین دعوی کیفری (بند اول) و مقایسه آن با مفاهیم مرتبط (بند دوم) و در نهایت

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری.....۴۳

شناسایی جلوه‌های این اصل در فرایند رسیدگی‌های کیفری (بند سوم) می‌تواند گستره و ابعاد این اصل و جایگاه آن را در تضمین دادرسی عادلانه بهتر آشکار نماید.

بند اول- هستار شناسی اصل هم‌ترازی حقوق

یکی از بارزترین جلوه‌های دادرسی عادلانه، رعایت اصل هم‌ترازی حقوق است که ریشه در اصل برابری در دادرسی دارد. تضمین رعایت این اصل به ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی و بازپرسی، ایجاب می‌نماید تا از یک سو، مفهوم و آثار این اصل (الف) و از سوی دیگر، مؤلفه‌ها و ویژگی‌های آن (ب) مورد بررسی قرار گیرد.

الف) مفهوم و آثار اصل

اصل هم‌ترازی حقوق با مفهوم برابری شهروندان نزد دادگاه‌ها ارتباط تنگاتنگی دارد. همه اشخاص باید بدون تمایز و تبعیض حق دسترسی یکسان به دادگاه داشته باشند. این اصل به برابری اصحاب دعوا در فرآیند قضایی مرتبط می‌گردد و بدین مفهوم است که با هر دو طرف دعوا به گون‌های رفتار شود که تضمین گردد از نظر دادرسی، دارای وضعیتی برابر در طول جریان رسیدگی هستند و در یک موقعیت مساوی می‌توانند دعوی خود را مطرح نموده یا به دفاع از آن پردازند. در حقیقت، این اصل ریشه در اصطلاح لاتین «حرف دو طرف را بشنوید» داشته و تداعی‌گر رعایت اصل ترافعی بودن دادرسی است. بنابراین، هر دو طرف فرآیند دادرسی باید دارای فرصت و تسهیلات برابر باشند؛ به گون‌های که هیچ یک از دو طرف دعوا نسبت به دیگری در موقعیت نامطلوبی قرار نگیرد. اصل هم‌ترازی حقوق یا حق برابری سلاح‌ها به عنوان یکی از اصول بنیادین دادرسی کیفری در رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر این گونه تفسیر شده است که «هر دو طرف دعوا باید در شرایطی که آن‌ها را در برابر طرف مقابل، به گونه‌ای قابل توجه در وضعیت نامساعد قرار ندهد، امکان معقول

۱. ر.ک. مواد ۱۴ و ۲۶ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی.

بیان دفاعیات خود را در دادگاه داشته باشند»^۱ به عبارت دیگر، بر اساس رویه قضایی اروپایی، حق بهره‌مندی از دادرسی عادلانه بر مبنای اصل هم‌ترازی حقوق و ترافعی بودن رسیدگی استوار شده است. آبدیهی است هرگاه وضعیت طرفین و چگونگی رفتار با آنان در جریان دادرسی، به نابرابری میان آنان، منجر گردد، اصل برابری یا هم‌ترازی نقض خواهد شد؛ از این روست که اصل هم‌ترازی یا برابری میان دادستان (شاکلی) و متهم، مهم‌ترین معیار دادرسی عادلانه دانسته شده است. این اصل در اسناد بین‌المللی حقوق بشر، اغلب در قالب پیش‌بینی فرصت و امکانات کافی برای دفاع نمود یافته است. این مفهوم در رویه قضایی محاکم کیفری بین‌المللی نیز دیده می‌شود. در پرونده تادیج، عدم رعایت اصل هم‌ترازی حقوق میان دادستان و متهم اولین انگیزه تجدیدنظرخواهی بوده است. در رأی شعبه بدوی دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق آمده است «آن چه که در خصوص اصل برابری سلاح‌ها مهم و ذاتی است آن است که هر دو طرف امکان معقولی برای پیگیری و ارائه دعوا در شرایطی داشته باشند که واقعاً نسبت به طرف مقابل در موقعیت مناسب‌تری قرار نگیرند».^۳ بنابراین، اصل هم‌ترازی حقوق از یک سو، این برداشت را تداعی می‌نماید که دادگاه نسبت به دو طرف دعوا رفتار یکسانی داشته باشد و از سوی دیگر، طرفین از امکانات، وسایل و فرصت برابر برخوردار باشند. البته چون دادستان و متهم در دعاوی کیفری، حقوق متفاوتی دارند، تا زمانی که این امر به نابرابری طرفین منجر نشود، مغایر با اصل هم‌ترازی نخواهد بود. از این روست که شعبه بدوی دیوان کیفری بین‌المللی روآندا در پرونده کایشما - روزیدانا بیان می‌دارد «حقوق متهم و برابری میان طرفین نباید با برابری وسایل و منابع خلط شود. دیوان معتقد است که حقوق متهم به هیچ وجه نباید

1. Comm, EDH, Req, N 28 D4/66, 16 Juill 1968; Cour, EDH, Hadjianastassou, C.Grece. Req No. 12945/87, 16 Decembre 1992.

۲. ر.ک. ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی.

3. The prosecutor v. brdjanin, Case No.IT-99-36-T, 23 mai 2002.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری.....۴۵

این گونه تفسیر شود که متهم مستحق همان ابزار و منابع در دسترس دادستان است؛^۱ بلکه همانگونه که شعبه تجدیدنظر دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق بیان داشته است «از این اصل استنباط می‌گردد که دادستان و متهم باید نزد شعبه دیوان برابر باشند و هنگامی که یک طرف در ارائه دفاع تقاضای کمک می‌نماید، دیوان هرگونه امکانات عملی که مطابق قواعد و مقررات، قابل و مستعد اجابت باشد را تأمین خواهد نمود».^۲

ب) مؤلفه‌ها و ویژگی‌های اصل

مبنای اصل هم‌ترازی حقوق در حق برابری و تضمین عدالت^۳ نهفته است؛ چرا که برابری میان دو طرف می‌تواند منجر به اجرای عدالت گردد. انسان‌ها با یکدیگر برابرند و از این رو، دارای حقوق و تکالیف یکسان خواهند بود. بنابراین، افراد باید از یک سو، بدون توجه به تفاوت‌های فردی، برای دادخواهی یا دفاع از خود به دستگاه قضایی دسترسی داشته باشند و از سوی دیگر، پس از ورود در فرآیند دادرسی از امکانات و تسهیلات برابر برخوردار گردند. عدالت نیز اقتضاء دارد که از یک سو، اصل بی‌طرفی رعایت گردیده و «هیچ کس نتواند در موردی که خود در آن ذینفع است، قاضی باشد»^۴ و از سوی دیگر، «حق متهم و یا مدعی علیه در ارائه ادله خود» و در حقیقت، «حق شنیده شدن دعاوی و دلایل آن»^۵ رعایت گردد. بنابراین، مؤلفه‌های اصل هم‌ترازی حقوق را می‌توان در حق داشتن فرصت کافی در دفاع (۱) از خود و بهره‌مندی از تسهیلات کافی در دعاوی کیفری (۲) خلاصه نمود.

1. The prosecutor v. Kayishema – Ruzindana, Case No. ICTR – 95 – 10 - T, 5 may 1997.

2. McIntyre, (20۱3), Equality of arms – defining humanrights in the jurispreudence of international criminal tribunal for the former Yugoslavia, Leiden journal of international law, P. 280.

۳. آشوری، محمد، بشیریه، حسین، هاشمی، سید محمد و یزدی، عبدالمجید، (۱۳۸۳)، حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت، چاپ نخست، تهران، انتشارات گرایش، ص ۴۰.

4. Nemo judex in causa sua.

5. Audi alteram partem.

(۱) حق داشتن فرصت کافی در دفاع

اصل تسریع دادرسی، هر چند اقتضای محاکمه سریع و پرهیز از هرگونه اطاله دادرسی را دارد، اما رسیدگی سریع به طریق ناروا و با نادیده انگاشتن حقوق متهم، محکوم به رد خواهد بود؛ چرا که می‌تواند متهم را در موقعیتی قرار دهد که قادر نباشد وضعیت خود را به درستی ارزیابی و از خود دفاع نماید. بر اساس ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، متهم باید «وقت و تسهیلات کافی برای تهیه دفاع از خود و ارتباط با وکیل منتخب خود داشته باشد». بر اساس رویه قضایی کمیته حقوق بشر سازمان ملل متحد، حق داشتن فرصت کافی یا زمان کافی برای دفاع از اتهام، با توجه به شرایط هر پرونده متفاوت خواهد بود. این رویکرد نه تنها نسبت به متهمان که نسبت به شاکیان پرونده نیز در رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر مورد تأکید قرار گرفته است. «متهم و حتی شاکی علی‌الاصول باید زمان و فرصت ضروری برای پذیرش دفاع و تدارک آن نسبت به اتهام جدید را پیدا کنند و عدم رعایت این موضوع، نقض ماده ۶ کنوانسیون خواهد بود».^۲

در فرآیند دادرسی کیفری ایران، ضرورت رعایت مواعد قانونی که می‌تواند تدارک دفاع از سوی متهم را ممکن سازد، به منزله تعیین فرصت کافی برای او و اساساً به مفهوم تحکیم اصل هم ترازوی حقوق خواهد بود. تفهیم درست و دقیق اتهام و آگاهی از ماهیت واقعی آن می‌تواند مقدمه ضروری برای دفاع از اتهام قلمداد گردد. از این روست که ماده ۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ با رویکردی کلی بیان می‌دارد «دادرسی کیفری باید مستند به قانون باشد، حقوق طرفین دعوی را تضمین کند و قواعد آن نسبت به اشخاصی که در شرایط مساوی به سبب ارتکاب جرایم مشابه تحت تعقیب قرار می‌گیرند، به صورت یکسان اعمال شود». هر چند در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، به صراحت به اصل هم ترازوی حقوق یا برابری سلاح‌ها اشاره نشده

1. Harvard v. Jamaica, Case No. 733/1997, CCPR/C/63/D/733, 30 July 1998.
2. Sassi & Pelissier v. France, Case No. 99/16, 26 November 1992.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری.....۴۷

است، اما در بند ب ماده ۶۷ یکی از حقوق متهم، داشتن فرصت و تسهیلات کافی جهت تدارک دفاع دانسته شده است. دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق در پرونده تادیچ اظهار داشته است «اصل برابری سلاح‌ها یک اصطلاح است و بدین معناست که هر طرف باید فرصتی معقول برای دفاع از منافع خود در اختیار داشته باشد».^۱

۲) بهره‌مندی از تسهیلات کافی در دعوا

هرگاه میان دادستان و متهم نابرابری زیاد و محسوسی در مورد منابع و تسهیلات در دسترس، در فرآیند دادرسی وجود داشته باشد، اصل هم‌ترازی حقوق مخدوش می‌گردد. دادستان که از منابع و امکانات دولتی بهره می‌جوید، نسبت به متهم در وضعیت مساعدتری قرار دارد. بنابراین، هر دلیلی که در اختیار دادستان قرار می‌گیرد که می‌تواند به متهم کمک کند تا تدارک دفاع خود را تسهیل نماید، باید به متهم ارائه گردد. اصطلاح «تسهیلات» بیشتر به مفهوم دسترسی متهم به اطلاعات خواهد بود. بدیهی است در صورتی که متهم اطلاعات کافی در مورد پرونده داشته باشد، می‌تواند به نحو مطلوبی از خود دفاع نماید. با بررسی مقررات دادرسی کیفری ایران، به ویژه در مرحله تحقیقات مقدماتی، بر اساس مواد ۲^۲ و ۵^۳ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، بر تضمین حقوق طرفین در فرآیند دادرسی تأکید گردیده و در جهت ترافیعی شدن دادرسی در مرحله تحقیقات مقدماتی در ماده ۱۹۱ این قانون، اصل حفظ حق متهم و وکیل وی در دسترسی به اسناد و اوراق پرونده و کسب اطلاع از محتویات آن شناسایی گردیده است، مگر این که به شرح این ماده خلاف آن برای بازپرس یا مقام

1. The prosecutor v. Tadic, Case No. IT – 94- 1- AR72, 2 October 1995.

۲. ماده ۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ «دادرسی کیفری باید مستند به قانون باشد، حقوق طرفین دعوی را تضمین کند و قواعد آن نسبت به اشخاصی که در شرایط مساوی به سبب ارتکاب جرایم مشابه تحت تعقیب قرار می‌گیرند، به صورت یکسان اعمال شود».

۳. ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ «متهم باید در اسرع وقت، از موضوع و ادله اتهام انتسابی آگاه و از حق دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی مذکور در این قانون بهره‌مند شود».

تحقیق اثبات و احراز گردد.

بر اساس بند ۳ ماده ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی «هر کس متهم به ارتکاب جرمی شود با تساوی کامل لااقل حق تضمین‌های ذیل را خواهد داشت:..... (ب) وقت و تسهیلات کافی برای تهیه دفاع از خود و ارتباط با وکیل منتخب خود را داشته باشد». در ماده ۲۱ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق و ماده ۲۰ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی روآندا، برخورداری متهم از فرصت و تسهیلات کافی برای تدارک دفاع و ارتباط با وکیل در زمره حقوق متهمان دانسته شده است. نهاد قضایی باید تضمین کند که هیچ یک از طرفین هنگام ارائه پرونده خود در شرایط نامساعد قرار نگرفته‌اند.^۱ حق متهم به داشتن زمان و امکانات کافی برای آماده کردن دفاعیه باید تحت شرایطی که وی را در مقابل دادستان در وضع نامساعدی قرار نمی‌دهد، تضمین شود. اما بر اساس رویه دیوان کیفری بین‌المللی یوگسلاوی سابق، این اصل دلالت بر تضمین برابری منابع از جمله برابری مالی و نیروی انسانی میان طرفین نمی‌کند.^۲ این رویکرد که در مقررات اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی نیز دنبال گردیده، در رویه قضایی دیوان نیز مورد پذیرش قرار گرفته است. ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی مقرر می‌دارد «۱- برای احراز هر اتهامی، متهم این حق را دارد که با رعایت مقررات این اساسنامه به صورت علنی و منصفانه و بی طرفانه و با رعایت حداقل تضمینات زیر در مساوات کامل محاکمه شود:.... (ب) وقت کافی و امکانات لازم به او داده شود تا دفاع خود را تدارک ببیند و آزادانه و محرمانه با وکیل مدافعی که خود انتخاب می‌کند، ارتباط داشته باشد...»^۳.

1. The prosecutor v. Tadic, Case No. IT – 94 – 1- A, 15 July 1999.
2. The prosecutor v. Kayishema and Rudzindana, Case No. IT – 97 - AR, 1 June 2001.
3. Bassiouni, M. Cherif, (2003), Introduction to international criminal law (International and Comparative Criminal Law Series), First edition, New York, Transnational Pub, p425.

بند دوم - اصل هم‌ترازی حقوق و مفاهیم مرتبط

اصل هم‌ترازی حقوق که بیانگر تامین فرصت کافی برای اقامه دعوا و بیان دیدگاه‌ها و دغدغه‌های اصحاب دعوا و دفاع در فرآیند رسیدگی و امکان یکسان دسترسی به اسناد و مدارک پرونده و امکان اعتراض به ادله طرف دیگر دانسته شده است، می‌تواند با اصل ترافعی بودن دادرسی (الف) و حقوق دفاعی متهم (ب) قلمرو مشترکی داشته باشد.

الف) اصل ترافعی بودن دادرسی

دادرسی ترافعی و حضوری با اصل هم‌ترازی حقوق طرفین ارتباط تنگاتنگی داشته و اجرای مطلوب عدالت و دادگستری به آن بستگی دارد. بر مبنای حق شنیده شدن، به عنوان یکی از مهم‌ترین جنبه‌های دادرسی ترافعی، نباید هیچ تصمیم یا رای‌ی گرفته شود مگر اینکه به شخص فرصت کافی داده شود تا دیدگاه و نظر خود را در مورد آن موضوع بیان نماید؛ بنابراین، این حق ریشه در دادرسی حضوری و ترافعی دارد که اقتضا می‌کند فرصتی در اختیار اصحاب دعوا قرار گیرد تا از تمامی ادله آگاهی یافته و نسبت به آن‌ها اظهار نظر نمایند. اعمال دادرسی ترافعی، مستلزم تضمین حضور و شرکت دو طرف دعوا در دادرسی و محاکمه است. بر مبنای نظریه دیوان اروپایی حقوق بشر، حق دادرسی ترافعی در دعاوی کیفری به این معناست که «به دادستان و متهم باید فرصت داده شود تا از محتویات پرونده مطلع و آگاه گردند و در مورد اظهارات طرف مقابل و ادله ابرازی به وسیله طرف دیگر، به اظهار نظر بپردازد». آبدیهی است حضور متهم در دادرسی علاوه بر اهمیت عمده‌های که به عنوان حق خود متهم برای مورد استماع واقع شدن دارد، از جهت ضرورت ارزیابی درستی اظهارات وی در

1. Le droit d'être entendu.

۲. موسوی، سید افشین، (۱۳۹۲)، اصل برابری سلاح‌ها در آیین دادرسی کیفری، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه تهران، ص ۲۱.

مقایسه با اظهارات بزه دیدگان و شهود نیز دارای اهمیت است. اما در عین حال، اصل هم‌ترازی حقوق طرفین را نباید با اصل توافعی بودن دادرسی خلط کرد. رابطه میان این دو اصل و تفاوت آنها، همان‌گونه که دیوان اروپایی حقوق بشر اظهار نظر نموده است، باید با ملاحظه موردی هر کدام، مشخص گردد؛ «مثلاً موردی که یک دلیل در پرونده دعوا در دسترس یک طرف قرار می‌گیرد، در حالی که طرف دیگر به آن دلیل دسترسی نداشته باشد، نقض اصل هم‌ترازی حقوق است زیرا با دو طرف دعوا، باید به یک شیوه برابر برخورد شود نه اینکه یک طرف، از حقی بهره‌مند باشد که طرف دیگر چنین دسترسی نداشته باشد؛ بر عکس این مورد، اگر دو طرف امکان مطالعه و بررسی اطلاعات معینی را که از پیش، به دست قاضی رسیده است، نداشته باشند، نقض مزبور بر اصل توافعی بودن دادرسی وارد شده است.»^۲ بر اساس بندهای ۳ و ۶ ماده ۶۱ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، شخص متهم باید در مدت متعارفی قبل از جلسه شعبه مقدماتی، یک نسخه از مدارک اتهامی دادستان را دریافت و از ادله مورد استناد دادستان اطلاع یابد. در جلسه رسیدگی که به صورت حضوری خواهد بود، شخص می‌تواند نسبت به اتهامات اعتراض و ادله دادستان را زیر سوال برده و ادله خود را اقامه نماید. براساس مواد ۶۳ و ۶۴ اساسنامه نیز بر محاکمه حضوری اشخاص با رعایت کامل حقوق متهم تاکید شده است.^۳

ب) حقوق دفاعی متهم

حقوق دفاعی متهم که امروزه به عنوان جز جدایی ناپذیر دادرسی عادلانه در اسناد

۱. فضائلی، مصطفی، (۱۳۸۹)، دادرسی عادلانه محاکمات کیفری بین‌المللی، چاپ دوم، تهران، انتشارات شهر دانش، ص ۳۴۹.

2. Toma, ellisa, The Principle of Equality of Arms – Part of the Right to a Fair Trial, Volumul V, Issue 2, July-December, posted at 4th December 2015, p.35.

۳. باقری نژاد، زینب، (۱۳۹۴)، اصول آیین دادرسی کیفری، تهران، انتشارات خرسندی، چاپ اول، ص ۲۳۴.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری..... ۵۱

منطقه‌ای و بین‌المللی حقوق بشر و قوانین و مقررات داخلی و ملی، مطرح و مورد حمایت واقع می‌شود، به معنای مجموعه امتیازات و امکاناتی است که «در یک دادرسی منصفانه لازم است متهم از آن برخوردار باشد تا بتواند در مقابل ادعایی که برخلاف فرض برائت، علیه او مطرح شده، در شرایطی آزاد و انسانی از خود دفاع کند». هدف از پیش‌بینی این امتیازات و توانایی‌ها حمایت از حقوق متهم در جریان دادرسی و بویژه در هنگام تحقیقات و جمع‌آوری ادله است. اصل هم‌ترازی حقوق با اصل رعایت حقوق دفاع متهم نیز ارتباط تنگاتنگی دارد. در واقع، عدم رعایت هر کدام از حقوق دفاعی متهم می‌تواند به مفهوم نقض اصل هم‌ترازی حقوق طرفین دعوا باشد. مهم‌ترین این حقوق را می‌توان در کنار احترام به اصل برائت، در حق استفاده از معاضدت وکیل، تفهیم اتهام و منع تلقین و اغفال متهم، رعایت اصل مشروعیت تحصیل دلیل، حق برخورداری از حق سکوت و رعایت مقتضیات اصل ترافعی بودن دادرسی خلاصه نمود.^۱ برخی آرای صادر شده از دیوان اروپایی حقوق بشر مانند حق حضور متهم در جلسه دادگاه، برابری در زمینه شهادت شهود، امکان داشتن فرصت کافی برای دفاع با حضور یا بدون حضور وکیل مدافع به خوبی نشان می‌دهند که اصل هم‌ترازی حقوق

۱. جلیل امیدی، (۱۳۸۳)، «دکتر محمد آشوری و حقوق دفاعی متهم»، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، تهران، نشر سمت، ص ۲۲۵؛ برخی حق دفاع را عبارت از «سلح نمودن متهم به ابزار، اسناد، ادله و مدارک مثبت در جهت تبرئه از اتهام متناسبه در کلیه مراحل دادرسی» تعریف نموده‌اند. ر.ک:

Philippe Voulard (2007), "le renforcement de l'équilibre de la procédure pénale: en favere des droits de la défense?" in "loi du 5 mars 2007 sur l'équilibre de la procédure pénale: premiers commentaries", AJ pénal, no3, p.117.

۲. تدین، عباس، (۱۳۹۵)، تحصیل دلیل در آیین دادرسی کیفری، تهران، نشر میزان، چاپ سوم، ص ۱۷۴.

۳. علامه، غلام حیدر، (۱۳۸۹)، اصول راهبردی حقوق کیفری، چاپ نخست، تهران، نشر میزان، ص ۲۱۰.

۵۲.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال نهم، شماره سی و دوم، تابستان ۱۳۹۵

چگونه موجب تقویت و تاکید بر قلمرو حقوق دفاعی شده است.^۱ بر اساس بند ۲ ماده ۵۵ (حقوق اشخاص در حین تحقیق) و ماده ۶۷ (حقوق متهمان در محاکمه) اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، اطلاع از اتهام، حق سکوت، بهره‌مندی از مساعدت‌های حقوقی و همچنین، وقت کافی و امکانات لازم برای تدارک دفاع در زمره حقوق دفاعی اشخاص و جلوه‌های تضمین اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا دانسته شده است.^۲

بند سوم- جلوه‌های اصل هم‌ترازی حقوق طرفین در فرایند رسیدگی‌های کیفری

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا که بر مبنای اصل برابری طرفین دعوا در فرایند قضایی و اعطای فرصت و تسهیلات برابر به آنها استوار گردیده است، در چارچوب توافقی شدن رسیدگی‌ها و پیش‌بینی حقوق برابر برای طرفین دعوا در مرحله تحقیقات مقدماتی (الف) و مرحله دادرسی (ب) بویژه در بستر مقررات جدید قانون آیین دادرسی کیفری ایران می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد.

الف) اصل هم‌ترازی در تحقیقات مقدماتی

در فرایند دادرسی کیفری بر یک دادرسی قانونی که در جریان آن حقوق طرفین دعوا تضمین و قواعد آن به صورت یکسان اعمال گردد، تأکید شده است.^۳ بر این اساس، «متهم» باید در اسرع وقت از موضوع و ادله اتهام آگاهی یافته و از حق

۱. ساقیان، محمد مهدی، (۱۳۸۵)، اصل برابری سلاح‌ها در فرایند کیفری (با تکیه بر حقوق فرانسه و ایران)، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۶ و ۵۷، ص ۷۹.

۲. کیتی شیایزری، کریانگ ساک، (۱۳۹۱)، حقوق بین‌المللی کیفری، ترجمه بهنام یوسفیان و محمد اسماعیلی، ویرایش نخست، چاپ دوم، تهران، انتشارات سمت، ص ۲۳۰.

۳. ماده ۲ قانون آیین دادرسی کیفری.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری.....^{۵۳}

دسترسی به وکیل و سایر حقوق دفاعی بهره‌مند گردد.^۱ همچنین، «بزه دیده» نیز باید از حقوق خود در فرآیند دادرسی آگاهی یافته و سازوکارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود.^۲

«حق برخورداری متهم از فرصت و امکانات کافی جهت آماده کردن دفاع مستلزم آن است که متهم فوراً و به نحو قابل فهم و به طور مشخص از اتهام آگاه شود؛ به این منظور نه فقط ماهیت اتهام باید معین گردد، بلکه ادله موضوعی و حکمی مبنای اتهام باید بیان گردد».^۳ این موضوع در زمره تکالیف ضابطان دادگستری^۴ و مقامات قضایی^۵ در قانون دیده شده است. بنابراین، با آگاه سازی متهم از موضوع اتهام و دلایل آن، زمینه استفاده متهم از دیگر حقوق دفاعی وی به ویژه استفاده از خدمات و مساعدت‌های حقوقی و مصونیت از خود اتهامی فراهم می‌آید.

یکی از مهم‌ترین حقوق متهم در دادرسی‌های کیفری، حق استفاده از وکیل و مشاور حقوقی است. علی‌الاصول اجرای این حق مستلزم مطلع شدن متهم از آن توسط مقامات قضایی است، چرا که «آگاهی دادن به متهم و آشنا نمودن او با حقوقش در فرآیند دادرسی به توازن و تعادل میان دو طرف دعوی کیفری منجر خواهد شد».^۶ بر اساس مواد ۴۸ و ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری، متهم می‌تواند در مرحله تحقیقات ابتدایی و مقدماتی یک نفر وکیل دادگستری به همراه داشته باشد و چنانچه متهم در جرایم مستوجب سلب حیات یا حبس ابد اقدام به معرفی وکیل ننماید، بازپرس برای وی وکیل تسخیری انتخاب خواهد نمود.^۷ «وکیل متهم می‌تواند با کسب اطلاع از اتهام

۱. ماده ۵ قانون آیین دادرسی کیفری.

۲. ماده ۶ قانون آیین دادرسی کیفری.

۳. فضائلی، مصطفی، پیشین، صفحه ۴۲۵.

۴. مواد ۴۶ و ۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری.

۵. ماده ۱۹۵ قانون آیین دادرسی کیفری.

۶. باقری نژاد، زینب، پیشین، ص. ۲۹۵.

۷. تبصره ۲ ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری.

۵۴.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین‌الملل، سال نهم، شماره سی و دوم، تابستان ۱۳۹۵

و دلایل آن، مطالبی را که برای کشف حقیقت و دفاع از متهم یا اجرای قانون لازم بدانند، اظهار کند.^۱

با وقوع جرم، بزه دیده و قربانی جرم می‌تواند در راستای احقاق حقوق خود و تلاش برای جبران ضرر و زیان ناشی از آن «شخصاً یا توسط وکیل شکایت کند».^۲ در این راستا، بر اساس ماده ۳۸ قانون آیین دادرسی کیفری «ضابطان دادگستری مکلفند شاکي را از حق درخواست جبران خسارت و بهره‌مندی از خدمات مشاوره‌های موجود و سایر معاضدت‌های حقوقی آگاه سازند». همچنین، از آن‌جا که بر اساس قانون جدید آیین دادرسی کیفری، برخی از سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند نسبت به جرایم ارتكابی در خصوص اعضای مورد حمایت خود اعلام جرم نمایند^۳ و در این چارچوب به آنان کمک رسانی کنند، تبصره ۲ ماده ۶۶ قانون آیین دادرسی کیفری ضابطان دادگستری و مقامات قضایی را مکلف نموده است این دسته از بزه دیدگان را از کمک‌های سازمان‌های مردم‌نهاد مطلع سازند. مقامات قضایی در چارچوب معاضدت‌های حقوقی و قضایی به بزه دیدگان و اطلاع‌رسانی به آن‌ها می‌توانند دستور ارجاع امر به کارشناس یا استفاده از مترجم یا معاضدت وکیل در فرایند تحقیقات مقدماتی یا دادرسی را صادر نمایند. هر چند موضوع استفاده از وکیل تسخیری در مرحله تحقیقات مقدماتی برای بزه دیده پیش‌بینی نشده و این موضوع فقط محدود به مرحله دادگاه شده^۴ و از این لحاظ اصل هم ترازوی حقوق طرفین رعایت نشده است.

در چارچوب رعایت اصل هم ترازوی حقوق اصحاب دعوا، شاکي و متهم تا آن‌جا که با ضرورت کشف حقیقت منافات نداشته باشد، در چارچوب قانون حق دسترسی

۱. ماده ۱۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری.

۲. ماده ۶۸ قانون آیین دادرسی کیفری.

۳. رایجیان اصلی، مهرداد، (۱۳۹۰)، بزه دیده شناسی حمایتی، ویرایش نخست، چاپ دوم، تهران، نشر دادگستر، ص ۷۲؛ اسدی، لیلیاسادات، (۱۳۹۱)، حقوق بزه دیده در دادرسی‌های کیفری بین‌المللی، چاپ نخست، تهران، انتشارات سمت و دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خواهران، ص ۱۰۰.

۴. تبصره ماده ۳۴۷ قانون آیین دادرسی کیفری.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری.....۵۵

به پرونده و مطالعه آن را خواهند داشت، مگر این که بازپرس آنان را با صدور قرار مقتضی، منع نماید که در این صورت طرفین حق اعتراض به این قرار را خواهند داشت.^۱ در مرحله تحقیقات مقدماتی، طرفین دعوا می‌توانند تقاضای تحقیق محلی یا معاینه محل،^۲ ارجاع به کارشناس رسمی دادگستری،^۳ ارائه ادله و درخواست احضار و تحقیق از شهود و مطلعان^۴ و همچنین، بهره‌مندی از مترجم^۵ را دنبال کنند و همچنین، نسبت به قرارهای بازپرس، اعتراض^۶ و عنداللزوم نسبت به مقامات قضایی دادرسی در صورت وجود جهات رد دادرس،^۷ ایراد نمایند. قانون‌گذار تلاش نموده تا از بار تفتیشی مرحله تحقیقات مقدماتی کاسته و با پیش‌بینی حقوق مساوی و برابر اصحاب دعوا تا آنجا که امکان‌پذیر بوده است، رعایت اصل هم‌ترازی حقوق را تضمین نماید. از این روست که بازپرس به عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین مقام تحقیق موظف گردیده با رعایت اصل بی‌طرفی در انجام تکالیف خود بویژه انجام تحقیقات اقدام نماید^۸ و با عملکرد ناصواب و ناسنجیده خود اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا را مخدوش ننماید.^۹

اطلاع از ماهیت و سبب اتهام یکی از حقوق بنیادی متهم است که مورد شناسایی جهانی نیز قرار گرفته و در اسناد بین‌المللی حقوق بشر بازگو شده است. مقررات دادگاه‌های ویژه یوگسلاوی سابق و رواندا، اصل این حق را در زمره حقوق متهمان بر

۱. مواد ۱۰۰ و ۱۹۱ قانون آیین دادرسی کیفری.

۲. ماده ۱۲۳ قانون آیین دادرسی کیفری.

۳. ماده ۱۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری.

۴. ماده ۲۰۴ قانون آیین دادرسی کیفری.

۵. مواد ۲۰۰ و ۲۰۱ قانون آیین دادرسی کیفری.

۶. ماده ۲۷۰ قانون آیین دادرسی کیفری.

۷. ماده ۴۲۴ قانون آیین دادرسی کیفری.

۸. ماده ۹۳ قانون آیین دادرسی کیفری.

۹. آخوندی، محمود، (۱۳۸۱)، آیین دادرسی کیفری (اندیشه‌ها)، جلد چهارم، چاپ دوم، قم، انتشارات اشراق (دانشگاه قم)، ص ۶۱.

شمرده اما نه اساسنامه‌ها و نه قواعد دادرسی و ادله اثبات این محاکم به ذکر مقررات دقیق و تفصیلی در این خصوص نپرداخته‌اند. بنابراین قضات آنها باید در اجرای این حق متهم، برابر اصول کلی حقوق کیفری بین‌المللی و معیارهای مشترک نظام‌های مهم حقوقی و بر پایه منطق حقوقی عمل کنند.^۱ حق بر معاضدت حقوقی به وسیله وکیل منتخب متهم یا دیگری در بند ۳ ماده ۱۸ اساسنامه دادگاه ویژه یوگسلاوی و بند ۳ ماده ۱۷ اساسنامه دادگاه ویژه رواندا دیده می‌شود. از رویه این دادگاه‌ها اینگونه استنباط می‌گردد که حق معاضدت حقوقی از مشارکت متهم در دادرسی ناشی می‌شود و تنها با آغاز یک رسیدگی ترافیعی قابل طرح است.^۲ حق اطلاع فوری از ماهیت، سبب و محتوای اتهام در ردیف الف از بند ۱ ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است. مطابق مقررات آیین دادرسی و ادله اثبات این دیوان، نه فقط متهم از محتوای کیفرخواست آگاه می‌شود، بلکه در جلسه استماع مربوط به تایید کیفرخواست در شعبه مقدماتی نیز حضور می‌یابد. بر اساس ردیف ج از بند ۲ ماده ۵۵ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی، معاضدت حقوقی توسط وکیل مربوط به مراحل‌های است که شخص در معرض بازجویی توسط دادستان و یا مقامات ملی کشوری پیرو درخواست دیوان قرار می‌گیرد.

همانگونه که گذشت اصل هم‌ترازی حقوق اقتضا دارد که بین طرفین دعوا نوعی موازنه اطلاعاتی نسبت به پرونده برقرار باشد و آنچه در پرونده اتهامات جمع آمده است و طبعاً در اختیار دادستان است، به اطلاع متهم نیز رسانده شود. حال از یک سو، شاید برخی اطلاعات در اختیار دادستان هنوز کامل نشده و هنوز به عنوان دلیل قابل ارایه نباشد و حتی در این شرایط، دسترسی متهم به این اطلاعات باعث اختلال در کار تکمیل تحقیقات دادستان شود، که در این صورت، به نظر نمی‌رسد رعایت اصل هم‌ترازی الزام به دسترسی متهم به این اطلاعات را ایجاب نماید. از سوی دیگر،

۱. فضائلی، مصطفی، پیشین، ص ۴۲۳.

2. Karadzic and Meladic, Case No. IT – 95- 18R61, 27June 1996.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری..... ۵۷

پذیرش اصل هم‌ترازی متقابلاً مقتضی دسترسی دادستان به ادله دفاعی متهم است که بدیهی است مکلف کردن متهم به ارایه اطلاعات پرونده دفاعی خود به دادستان مغایر با تضمینات دادرسی عادلانه است. بنابراین در اجرای اصل هم‌ترازی در محاکمات کیفری بین‌المللی این قبیل موضوعات به دقت مورد توجه قرار گرفته و رویه قضایی میزان تکلیف هر یک از طرفین به ارایه و افشای ادله و اطلاعات نسبت به یکدیگر را تعیین می‌نماید.

ب) اصل هم‌ترازی در دادرسی

رسیدگی در مرحله دادگاه مبتنی بر اصل توافقی و اتهامی بودن دادرسی است و محدودیت‌هایی که در مرحله دادرسی و تحقیقات مقدماتی بویژه نسبت به متهمان و وکلای آنان اعمال می‌گردد، در این مرحله وجود نخواهد داشت. رسیدگی در دادگاه نخستین با دعوت طرفین خواهد بود^۱ و بر همین مبنا، ماده ۳۵۹ قانون آیین دادرسی کیفری اعلام می‌دارد رسیدگی در دادگاه به صورت توافقی است و پس از استماع اظهارات شاکی یا وکیل او، اظهارات و دفاعیات متهم یا وکیل او شنیده خواهد شد. در صورتی که شهادت شهود در زمره ادله اثبات طرفین دعوا باشد، وقت جلسه استماع شهادت شهود باید از قبل به اطلاع دادستان و طرفین دعوا یا وکلای آنان برسد^۲ و از پیش، طرفین دعوا با معرفی شهود خود، زمینه آشنایی طرف مقابل با شهود و عنداللزوم آمادگی جهت پرسش از شهود یا جرح آنان را فراهم سازند.^۳ از این روست که ماده ۳۲۶ این قانون بیان می‌دارد «هنگامی که دادگاه، شهادت شاهد یک طرف دعوا را استماع نمود، به طرف دیگر اعلام می‌کند چنانچه پرسش‌هایی از شاهد دارد، می‌تواند

۱. در مرحله تجدیدنظر نیز رسیدگی در موارد مصرح قانونی با حضور اصحاب دعوا خواهد بود (بند ۴ ماده ۴۵۰) و رسیدگی حضوری در دیوان عالی کشور نیز منع نشده است (ماده ۴۶۸ قانون آیین دادرسی کیفری).

۲. ماده ۳۳۰ قانون آیین دادرسی کیفری.

۳. خالقی، علی، (۱۳۹۴)، آیین دادرسی کیفری، چاپ بیست و هفتم، تهران، انتشارات شهر دانش، جلد دوم، صفحه ۱۶۴.

مطرح کند». بعد از تحقیقات انفرادی دادگاه از شهود، دادگاه می‌تواند برحسب درخواست متهم یا شاکی به صورت انفرادی یا جمعی از شهود تحقیق نماید. همچنین، به درخواست طرفین دادگاه می‌تواند از سایر اشخاص حاضر در جلسه، تحقیق کند.^۱ علی‌الاصول رسیدگی در دادگاه به صورت علنی برگزار می‌گردد^۲، مگر در مورد جرایم قابل گذشت که طرفین یا شاکی حق درخواست برگزاری غیرعلنی محاکمه را دارند^۳ و به نظر می‌رسد متهم به تنهایی نمی‌تواند چنین درخواستی را مطرح نماید که از این لحاظ محل انتقاد و ایراد خواهد بود.

در تمام امور کیفری، طرفین دعوا می‌توانند بدون هر گونه محدودیتی و با رعایت نصاب قانونی، وکیل یا وکلای مدافع خود را انتخاب و به دادگاه معرفی نمایند. حتی بر اساس ماده ۳۴۷ قانون آیین دادرسی کیفری و تبصره آن، متهم یا بزه دیده فاقد تمکن مالی در این مرحله می‌تواند درخواست وکیل تسخیری نماید. طرفین دعوا و وکلای آنان حق دسترسی به پرونده و مطالعه آن و تهیه تصویر از اوراق پرونده را خواهند داشت.^۴

با توجه به اهمیت تضمین یک دادرسی عادلانه و به منظور حمایت از متهم در برابر محاکمات سری و همچنین جلب اعتماد عمومی به اجرای عدالت^۵، اصل علنی بودن دادرسی در اسناد بین‌المللی مورد تاکید و پذیرش قرار گرفته است. از این رو، با توجه به فلسفه علنی بودن دادرسی و نقش مهم آن در محاکمات کیفری بویژه دادرسی‌های کیفری بین‌المللی، ماده ۲۱ اساسنامه دادگاه کیفری بین‌المللی برای یوگسلاوی سابق و ماده ۲۰ اساسنامه دادگاه کیفری بین‌المللی برای رواندا و همچنین بند یک ماده ۶۷

۱. ماده ۳۹۸ قانون آیین دادرسی کیفری.

۲. امیدی، جلیل و نیکوئی، سمیه، (۱۳۸۷)، تعریف و مبانی علنی بودن دادرسی کیفری، مجله مدرس علوم انسانی - پژوهش‌های مدیریت در ایران، شماره ۵۸، ص ۱۱۰.

۳. ماده ۳۵۲ قانون آیین دادرسی کیفری.

۴. ماده ۳۵۱ قانون آیین دادرسی کیفری.

5. Bassiouni, M. Cherif, (2003), Op.cit ,p 609.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری.....۵۹

اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی به بیان این حق پرداخته‌اند. حق رسیدگی حضوری با توجه به ارتباط آن با اصل هم‌ترازی حقوق به روشنی در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی به عنوان شرط اساسی آغاز محاکمات ذکر شده است،^۱ هرچند در رویه قضایی دادگاه‌های موردی محاکمه غیابی تجویز شده است.^۲ حق بهره‌مندی از معاضدت‌های حقوقی و غیر حقوقی در جریان محاکمات در اساسنامه‌های دادگاه‌های کیفری بین‌المللی دیده می‌شود. آنچه که بیش از همه در رویه قضایی بین‌المللی حائز توجه است معنا و مفهوم هم‌ترازی حقوق اصحاب دعواست. از این منظر، مقصود آن است که هر دو طرف برای ارائه مطالب خود وسایل کافی در اختیار داشته باشند و اگر مانعی بر سر راه عادلانه بودن محاکمات وجود دارد، طرف ناراضی باید موضوع را به اطلاع دادگاه برساند تا بدون تاخیر برطرف و جبران گردد.^۳

نتیجه‌گیری

یکی از حقوق اصحاب دعوا که ریشه در دادرسی عادلانه دارد را می‌توان رعایت اصل هم‌ترازی حقوق طرفین دعوا دانست. بر مبنای این اصل طرفین باید از یک سو، فرصت کافی برای اقامه دعوا و بیان دیدگاه‌ها و دغدغه‌های خود و دفاع در آن را داشته و از سوی دیگر، امکان یکسان دسترسی به اسناد و مدارک پرونده را تا آنجا که در شکل‌گیری رأی دادگاه موثر است، دارا بوده و از فرصت اعتراض به ادله طرف دیگر برخوردار باشند. بنابراین هر دو طرف دادرسی باید از حقوق و امتیازات مساوی برخوردار باشند چراکه بر هم خوردن این توازن، می‌تواند دادرسی را ناعادلانه و نتیجه آنرا غیر قابل پذیرش نماید. در حقوق داخلی ما و اسناد بین‌المللی به ویژه اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین آن و همچنین اساسنامه‌های دادگاه‌های کیفری بین‌المللی،

۱. بند یک ماده ۶۳ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی.

۲. فضائلی، مصطفی، پیشین، صفحه ۳۵۱.

3. Prosecutor V. Clement and Obed Ruzindana, ICTR.21May 1999.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا به رسمیت شناخته شده است. هرگاه میان دادستان و متهم نابرابری زیاد و محسوسی در مورد منابع و تسهیلات در دسترس، در فرآیند دادرسی وجود داشته باشد، اصل هم‌ترازی حقوق مخدوش می‌گردد. دادستان که از منابع و امکانات دولتی بهره می‌جوید، نسبت به متهم در وضعیت مساعدتری قرار دارد. بنابراین، هر دلیلی که در اختیار دادستان قرار می‌گیرد که می‌تواند به متهم کمک کند تا تدارک دفاع خود را تسهیل نماید، باید به متهم ارائه گردد. اصل هم‌ترازی حقوق با اصل ترافیعی بودن دادرسی و احترام به حقوق دفاعی متهم ارتباط تنگاتنگی دارد و این اصول مکمل یکدیگرند. آنچه از رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر استنباط می‌گردد آن است که دو معیار برای احراز رعایت این اصل مطرح شده است؛ نخست این که، اصل برابری میان طرف‌های دعوا هنگامی خدشه دار می‌گردد که یکی از طرفین در وضعیت نامناسب اساسی و جدی نسبت به طرف دیگر قرار گیرد. دوم این که، عدم رعایت این اصل در حد معقول و متعارف استنباط و منجر به یک دادرسی ناعادلانه گردد. بنابراین هنگامی می‌توان در فرایند دادرسی‌های کیفری از یک دادرسی عادلانه و منصفانه سخن به میان آورد که در رعایت و تضمین اصول دادرسی در جریان رسیدگی‌های کیفری شبه‌های وجود نداشته باشد. اصل هم‌ترازی حقوق هرچند در ظاهر بر رعایت تساوی بین طرفین دعوای کیفری و منع تفوق بی دلیل یکی بر دیگری تاکید می‌نماید اما در باطن خود بر قواعد و اصولی چون رعایت اصل برائت، اصل مشروعیت تحصیل دلیل، اصل استقلال و بی طرفی مرجع قضایی و احترام به حقوق دفاعی متهم تاکید می‌نماید. از این رو اغراق نخواهد بود اگر این اصل را در زمره اصول بنیادین و اساسی آیین دادرسی کیفری قلمداد نماییم که خود الهام بخش و تضمین کننده سایر قواعد و اصول دادرسی کیفری است. فراموش نکنیم که وجود چنین اصولی، عقلانیت و انسجام ساختار حقوقی را تضمین کرده و فقدان آن، موجب آشفتگی و بی‌نظمی حقوقی می‌گردد. این اصول که ریشه در اعتقادات و باورهای آن نظام، یافته‌ها و آموزه‌های حقوق بشری، حقوق داخلی و اسناد بین‌المللی دارند، در

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری..... ۶۱

قلمرو آیین دادرسی کیفری اهمیتی دو چندان می‌یابند؛ زیرا آیین دادرسی کیفری، در صدد آشتی میان آزادی و امنیت است و بدیهی است اصول بنیادین حاکم در این مرحله، باید از یک طرف، تأمین‌کننده حقوق فردی در مفهوم خرد و حقوق بشر در مفهوم کلان بوده و از طرف دیگر، تضمین‌کننده امنیت شهروندان و جامعه باشند.

برای تفسیری درست از برابری طرفین در محاکمات کیفری بین‌المللی باید توجه داشت که اولاً؛ در اسناد بین‌المللی بیشتر بر حقوق متهم توجه شده و از این رو بر حمایت از او جهت برخورداری از امکانات مناسب دفاعی به نحو برابر در مقابل دادستان تأکید شده است؛ ثانیاً؛ موقعیت دادستان بین‌المللی که عملکرد او ارتباط مستقیمی با همکاری دولت‌ها دارد با موقعیت دادستان ملی که همه امکانات یک دولت را در اختیار دارد متفاوت است؛ ثالثاً؛ نقش دادستان در دادگاه‌های کیفری بین‌المللی متفاوت از دادستان ملی است و متحول گردیده است؛ به گونه‌هایی که او دیگر یک طرف محض دادرسی نیست بلکه خود یک رکن اصلی اجرای عدالت است و حتی طبق اساسنامه دیوان موظف است ادله را بدون تعصب چه به نفع یا ضرر متهم، گردآوری کند. بنابراین با رنگ باختن رابطه تقابل و تخصم میان دادستان و متهم، تفسیر اصل هم‌ترازی با نگاه جانبدارانه و یک‌سویه به نفع متهم در محاکمات بین‌المللی ضرورتی نخواهد داشت.

منابع:

۱. اسدی، لیلا سادات، (۱۳۹۱)، حقوق بزه دیده در دادرسی‌های کیفری بین‌المللی، چاپ نخست، تهران، انتشارات سمت و دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خاوران.
۲. امیدی، جلیل و نیکوئی، سمیه، (۱۳۸۷)، تعریف و مبانی علنی بودن دادرسی کیفری، مجله مدرس علوم انسانی - پژوهش‌های مدیریت در ایران، شماره ۵۸.
۳. آخوندی، محمود، (۱۳۸۱)، آیین دادرسی کیفری (اندیشه‌ها)، جلد چهارم، چاپ دوم، قم، انتشارات اشراق (دانشگاه قم).
۴. آشوری، محمد، بشیریه، حسین، هاشمی، سید محمد و یزدی، عبدالمجید، (۱۳۸۳)، حقوق بشر و مفاهیم مساوات، انصاف و عدالت، چاپ نخست، تهران، انتشارات گرایش.
۵. باقری نژاد، زینب، (۱۳۹۴)، اصول آیین دادرسی کیفری، تهران، انتشارات خرسندی، چاپ اول.
۶. تدین، عباس، (۱۳۹۵)، تحصیل دلیل در آیین دادرسی کیفری، تهران، نشر میزان، چاپ سوم.
۷. جلیل امیدی، (۱۳۸۳)، «دکتر محمد آشوری و حقوق دفاعی متهم»، علوم جنایی (مجموعه مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری)، تهران، نشر سمت.
۸. خالقی، علی، (۱۳۹۴)، آیین دادرسی کیفری، چاپ بیست و هفتم، تهران، انتشارات شهر دانش، جلد دوم.
۹. رایجیان اصلی، مهرداد، (۱۳۹۰)، بزه دیده شناسی حمایتی، ویرایش نخست، چاپ دوم، تهران، نشر دادگستر.
۱۰. ساقیان، محمد مهدی، (۱۳۸۵)، اصل برابری سلاح‌ها در فرایند کیفری (با تکیه بر حقوق فرانسه و ایران)، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵۶ و ۵۷.
۱۱. علامه، غلام حیدر، (۱۳۸۹)، اصول راهبردی حقوق کیفری، چاپ نخست، تهران، نشر میزان.

اصل هم‌ترازی حقوق اصحاب دعوا در فرآیند دادرسی‌های کیفری..... ۶۳

۱۲. فضائلی، مصطفی، (۱۳۸۹)، دادرسی عادلانه محاکمات کیفری بین‌المللی، چاپ دوم، تهران، انتشارات شهر دانش.

۱۳. کیتی شیایزری، کریانگ ساک، (۱۳۹۱)، حقوق بین‌المللی کیفری، ترجمه بهنام یوسفیان و محمد اسماعیلی، ویرایش نخست، چاپ دوم، تهران، انتشارات سمت.

۱۴. موسوی، سید افشین، (۱۳۹۲)، اصل برابری سلاح‌ها در آیین دادرسی کیفری، رساله دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق دانشگاه تهران.

15. McIntyre, (2013), Equality of arms – defining humanrights in the jurisprudence of international criminal tribunal for the former Yugoslavia, Leiden journal of international law.

16. Bassiouni, M. Cherif, (2003), Introduction to international criminal law (International and Comparative Criminal Law Series), First edition, New York, Transnational Pub.

17. Toma, ellisa, The Principle of Equality of Arms – Part of the Right to a Fair Trial, Volumul V, Issue 2, July-December, posted at 4th December 2015.

18. Philippe Vouland (2007), "le renforcement de l'équilibre de la procédure pénale: en favere des droits de la défense?" in "loi du 5 mars 2007 sur l'équilibre de la procédure pénale: premiers commentaries", AJ pénal, no3.

19. Comm, EDH, Req, N 28 D4/66, 16 Juill 1968; Cour, EDH, Hadjianastassou, C.Grece. Req No. 12945/87, 16 Decembre 1992.

20. Harvard v. Jamaica, Case No. 733/1997, CCPR/C/63/D/733, 30 July 1998.

21. Sassi & Pelissier v. France, Case No. 99/16, 26 November 1992.

22. The prosecutor v. brdjanin, Case No. IT-99-36-T, 23 mai 2002.

23. The prosecutor v. Kayishema – Ruzindana, Case No. ICTR – 95 – 10 - T, 5 may 1997.

24. The prosecutor v. Tadic, Case No. IT – 94- 1- AR72, 2 October 1995.

۶۴.....تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین الملل، سال نهم، شماره سی و دوم، تابستان ۱۳۹۵

25. The prosecutor v. Tadic, Case No. IT – 94 – 1- A, 15 July 1999.

26. The prosecutor v. Kayishema and Rudzindana, Case No. IT – 97 - AR, 1 June 2001.